

Sociální prostor a symbolická moc

(Espace social et pouvoir symbolique; francouzský text přednášky na univerzitě v San Diegu, březen 1986. Převzato z Choses dites, str. 147-166, Paris: Plon, 1987; překlad PhDr. Alena Lhotová a PhDr. Hana Prousková)

V rámci dnešní přednášky (*lecture*) bych se rád pokusil o výklad teoretických principů, které jsou základem výzkumu, jehož výsledky uvádím ve své práci *La distinction*,.. Zároveň se pokusím vyvodit některé teoretické implikace, které by čtenáři zejména zde, v zemi odlišných kulturních tradic, nejspíše unikly. Kdybych měl svou práci, jak se to dnes často dělá, charakterizovat dvěma slovy a opatřit ji určitou nálepkou, použil bych slov *constructivist structuralism* nebo *structuralist constructivism*, přičemž slovo strukturalismus bych pojímal ve smyslu značně odlišném od smyslu, který mu dává saussurovská a lévi-straussovská tradice. Pojmy strukturalismus a strukturalista přitom chápu tak, že nejen v symbolických systémech, jazycích, mýtech atd., ale i v samotném sociálním světě existují objektivní struktury, které jsou nezávislé na vědomí a vůli jednotlivých činitelů (*agens*), schopných orientovat nebo potlačovat své praktiky či reprezentace. Konstruktivismus chápu tak, že na jedné straně existuje určitá sociální geneze schémat vnímání, myšlení a konání, která dohromady tvoří to, čemu říkáme *habitus*, a na straně druhé jakási geneze sociálních struktur, a to zejména těch, které označuji jako pole a skupiny a k nimž patří i takzvané společenské třídy.

Domnívám se, že bude na tomto místě nutné ujasnit si pojmy. Díla k překladu se totiž vybírají nahodile - proto se například do širšího povědomí dostala *La reproductioiri*. Vedlo to k tomu, že mne někteří komentátoři bez váhání zařadili ke struktura listům, přičemž stranou zájmu zůstaly mé mnohem starší práce (vydané tak dávno, že dokonce předcházely vydání typicky "konstruktivistických" prací na stejná témata), jejichž zásluhou bych byl bezpochyby pokládán za "konstruktivistu". Například v knize s názvem *Rapport pédagogique et communcation* jsme dokazovali, jak se buduje sociální vztah porozumění zásluhou, cestou nebo i navzdory nedorozumění. Jak se učitelé a studenti na základě jakési tiché transakce, mlčky orientované snahou o minimalizaci nákladů a rizik, shodnou v tom, že musí přijmout určitou minimální definici komunikační situace. V jiné studii nazvané *Les catégories de l'entendement professoral* ("Kategorie profesorského porozumění") se pokoušíme o rozbor vzniku a fungování kategorií vnímání a hodnocení, jejichž prostřednictvím si profesori vytvářejí obraz o svých žácích, jejich výkonech a hodnotách, přičemž praktikou kooptace na základě kategorií vytvářejí skupinu svých kolegů a profesorský sbor. Po tomto odbočení se vraťme zpět k věci.

Společenská věda obecně, jak na poli antropologie, sociologie nebo historie, osciluje mezi dvěma zdánlivě neslučitelnými hledisky či perspektivami; objektivismem a subjektivismem, nebo chcete-li fyzikalismem a psychologismem (který může být různě fenomenologicky, semiologicky či jinak zabarven). Na jedné straně může sociální věda podle staré durkheimovské maximy "nakládat se sociálními fakty jako s věcmi" a pominout souvislosti vyplývající z toho, že fakta jsou předmětem poznání - nebo nepoznání - v sociální existenci. Na druhé straně může sociální věda zredukovat sociální svět na představu, kterou si o něm Činitelé vytvářejí, a pak je úkolem sociální vědy, aby sestavila "zprávu o zprá-

vách" (*account of the accounts*) vytvořených sociálními subjekty-

Tak radikálním a vyhroceným způsobem se obě stanoviska ve vědecké praxi projevují a uplatňují jen zřídka. Je známo, že vedle Marxe nejdůsledněji vyjádřil objektivistické stanovisko Durkheim: "Za plodnou pokládáme myšlenku, Že sociální život se musí vykládat nikoli na základě koncepcí těch, kteří se ho účastní, nýbrž na základě hluboce skrytých příčin, které unikají našemu vědomí". Jako dobrý kantovec však věděl, že se taková realita dá zachytit pouze užitím logických nástrojů. Znamená to, že objektivistický fyzikalismus se často pojí s pozitivistickou tendencí pojímat klasifikace (zařazování do tříd) jako "operační" stříhy či mechanické záznamy "objektivních" řezů nebo diskontinuit (například v rozdělovačích procesech). U Schutze nebo u některého etnometodologa bychom jistě našli jasnější vyjádření sub-jektivistického pohledu. Schutz například zaujímá přesně opačné stanovisko než Durkheim: "Pozorovacím polem pro *social scientist* je sociální realita, která má svůj smysl a specificky výstižnou strukturu pro lidské bytosti, které v ní žijí jednají a myslí. Ty na základě řady obecně srozumitelných konstrukcí zdravého rozumu (*common sense*) provedly předběžný výběr a předběžný výklad tohoto světa, který chápou i jako realitu svého každodenního života. Jejich chování určují a motivují předměty jejich myšlení. Předměty myšlení sestavené od *social scientist* za účelem uchopení této sociální reality musí vycházet z předmětů myšlení sestavených obvyklým myšlením lidí, kteří žijí ve svém sociálním světě svůj každodenní život. Dalo by se říci, že konstrukce sociálních věd jsou konstrukce druhého stupně, to znamená konstrukce konstrukcí, vytvořené aktéry sociální scény".¹⁾ Jde o absolutní protiklad. V prvním případě se vědeckého poznání dosáhne pouze rozchodem s předběžnými pojmy, které Durkheim nazývá prvotní idea a Marx ideologie, a tento rozchod pak umožní dospět ke skrytým příčinám unikají-

cím našemu vědomí. Ve druhém případě vědecké poznání kontinuálně navazuje na obecně srozumitelné poznání, neboť je jen "konstrukce konstrukcí".

Zmínil-li jsem velmi rámcově tento protiklad jako jeden z nejnešťastnějších "párových pojmů" (*paired concepts*), které, jak ukázali Richard Bendix a Benett Berger, se hojně vyskytují v sociálních vědách, je tomu tak proto, že se ve své práci neustále snažím jej překonat. I když se vystavuji nebezpečí nepochopení, celou dnešní analýzu bych mohl shrnout jednou větou: základem subjektivních reprezentací jsou objektivní struktury, které sociolog konstruuje v objektivistickém momentu, ponechávaje přitom stranou subjektivní reprezentace činitelů, přičemž tyto objektivní struktury vytvářejí strukturální tlaky působící na interakce; na druhé straně je však nezbytné mít subjektivní reprezentace na zřeteli, chceme-li vypovídat o každodenních individuálních a kolektivních zápasech, jejichž cílem je změna nebo zachování těchto struktur. To znamená, že oba momenty, objektivistický a subjektivistický, jsou v dialektickém vztahu. Ačkoliv se subjektivistický moment - pojímaný odděleně - může zdát velmi blízký interakční a etnometodologické analýze, radikálně se od ní odlišuje: hlediska jsou chápána jako taková a vztahována k postavení příslušných činitelů ve struktuře.

Aby se skutečně překonal umělý protiklad, který se vytváří mezi strukturami a reprezentacemi, je potřeba se rozejít se způsobem myšlení, které Cassirer nazývá substancialistickým a které směřuje k uznávání pouze těch realit, k nimž lze přistupovat přímou intuicí v běžné zkušenosti, a těmi jsou jednotlivci a skupiny. Hlavní přínos takzvané strukturalistické revoluce spočíval v tom, že se na sociální svět aplikoval relační způsob myšlení moderní matematiky a fyziky, jenž identifikuje reálno nikoli se substancemi, nýbrž s relacemi. "Sociální realita", o níž psal Durkheim, je souborem neviditelných relací, které vytvářejí prostor vzájemně

oddělených pozic, jež se definují vzájemným vztahem mezi sebou, blízkostí, sousedstvím či vzdáleností a také relativní pozicí (pod, nad, mezi, uprostřed). Sociologie v objektivistickém pojetí je jakousi sociální topologií, *analysis situs*, jak Leibnizova doba nazvala toto nové odvětví matematiky, a analýzou relativních pozic a objektivních vztahů mezi nimi.

Tento relační způsob myšlení je východiskem konstrukce vyložené v *La distinction*. Avšak je dobře možné, že prostor, tj. relace, čtenáři i přes četné diagramy (a faktorovou analýzu) uniknou. Jednak proto, že substancialistické myšlení je snazší, "přirozenější", a jednak proto, jak se mnohdy stává, že prostředky, kterých jsme nuceni používat při konstrukci sociálního prostoru, by mohly zastřít očekávané výsledky. Skupiny, které je nutné konstruovat, aby se vyjasnily pozice, jež skupiny zaujímají, tyto pozice zakrývají. Například v *La distinction* se kapitola o jednotlivých částech panující třídy čte jako popis různých životních stylů těchto částí, místo aby se zájem soustředil na pozice v prostoru mocenských pozic, který já nazývám mocenské pole. (Poznámka: obměna slovníku je, jak vidíme, podmínkou a zároveň výsledkem rozchodu s obvyklou představou spojovanou s myšlenkou *ruling class*).

Na tomto místě našeho výkladu můžeme přirovnat prostor sociální k prostoru geografickému, z něhož vydělujeme jednotlivé regiony. Tento prostor je však konstruován tak, že činitelé, skupiny a instituce, které se v něm nacházejí, mají tím víc společných vlastností, čím jsou si prostorově blíží, a tím méně, čím jsou vzdálenější. Vzdálenosti prostorové se na papíře shodují se vzdálenostmi sociálními. V reálném prostoru tomu tak není. I když téměř všude pozorujeme tendenci k oddělování v prostoru, lidé, kteří jsou si blízcí v sociálním prostoru, mají tendenci se v geografickém prostoru ať už úmyslně nebo pod tlakem sbližovat, a lidé od se-

be v sociálním prostoru velmi vzdálení se mohou setkat a alespoň na krátkou dobu vstoupit příležitostně do interakce ve fyzickém prostoru. Interakce, které jsou zdrojem okamžitého uspokojení empirických schopností - lze je pozorovat, filmovat, zaznamenávat, zkrátka jsou hmatatelné - skrývají struktury, které se tu vytvářejí. Je to jeden z případů, kdy viditelné - to, co je bezprostředně dáno - skrývá neviditelné, které viditelné determinuje. Zapomínáme proto, že pravda o interakci není v interakci, tak jak se jeví při pozorování, nikdy úplně obsažena. Stačí uvést příklad a uvědomíme si rozdíl nejen mezi strukturou a interakcí, ale rovněž mezi strukturalistickým pohledem, který prosazují jako nezbytný moment vědeckého výzkumu, a takzvaně interakčním pohledem ve všech jeho formách (zejména etnometodologie). Mám na mysli to, čemu říkám strategie blahosklonnosti, kterou používají činitelé na vyšších pozicích určité hierarchie objektivního prostoru, aby symbolicky popřeli sociální vzdálenost (distanci), která však proto nepřestane existovat. Zajistí si tím uznání za čistě symbolické popření vzdálenosti ("nic ze sebe nedělá", "není namyšlený"), což samo o sobě implikuje uznání této vzdálenosti (citované věty mají skrytý smysl: "na to, že je vévoda, nic ze sebe nedělá", "na to, že je univerzitní profesor, není namyšlený"). Objektivní vzdálenosti lze zkrátka využít tak, že se požívá jak výhod blízkosti, tak zároveň výhod vzdálenosti, tj. sociální distance a uznání distance, kterou zabezpečí symbolické popření distance.

Jak lze konkrétně zachytit objektivní relace nezredukovatelné na interakce, v nichž se projevují? Těmito objektivními relacemi jsou vztahy mezi pozicemi v rozdělování zdrojů, které se mohou stát hybnými a účinnými silami jako trumfy v honbě za získáním cenných statků v našem sociálním světě. Těmito základními sociálními silami jsou podle mých empirických výzkumů různé formy ekonomického kapitálu, kulturní kapitál a rovněž symbolický kapitál coby forma, již

nabývají různé druhy kapitálu, jsou-li vnímány a uznávány za legitimní. Činitelé jsou tímto způsobem rozdělení v globálním sociálním prostoru, v první dimenzi podle celkového objemu různých druhů kapitálu, který vlastní, a ve druhé dimenzi podle struktury svého kapitálu, tj. podle relativní váhy různých typů ekonomického a kulturního kapitálu v celkovém objemu svého kapitálu.

K nedorozumění při četbě mých analýz obsažených zejména v *LA distinction* dochází proto, že třídy na papíře by mohly být považovány za reálné skupiny. Takový výklad objektivně vyplývá ze skutečnosti, že sociální prostor je staven tak, že Činitelé na podobných či blízkých pozicích v tomto prostoru se nacházejí v podobných podmínkách, jsou podobně podmíněni, a tudíž budou velice pravděpodobně mít podobné schopnosti a zájmy a budou užívat podobných praktik. Schopnosti získané v pozici, kterou činitelé zaujmají, implikují přizpůsobení se této pozici, což Goffman nazývá *sense of one's place*. Právě *sense of one's place* vede při interakcích jedince, jež francouzština označuje jako *les gens modestes* ("lidé ze skromných poměrů"), aby skromně (*modestement*) setrvali na svém místě, a jiné naopak k tomu, aby "si udržovali odstup" nebo "se chovali podle svého postavení" a "nedružili se". Dodejme na okraj, že tyto strategie mohou být zcela neuvědomělé a projevovat se navenek jako neschopnost či arogance. Nositelem sociální distance je i lidské tělo, či lépe řečeno vztah k tělu, jazyku a Času (to vše jsou strukturální aspekty praktiky, kterou subjektivistický pohled opomíjí).

Dodáme-li, že *sense of one's place* a příbuznost v habitu, prožívaná jako sympatie nebo antipatie, jsou základem všech forem kooptace, přátelství, lásky, manželství, spolčování atd., čili všech trvalých, dokonce někdy i právně stvrzených vztahů, zjistíme, že třídy na papíře jsou podle všech známek reálnými skupinami, a to tím reálnějšími, čím je

prostor lépe konstruován a čím jsou jednotky vyčleněné v tomto prostoru menší. Chcete-li založit nějaké politické hnutí nebo spolek, snáze se vám podaří sdružit lidi, kteří s vámi sdílejí tutéž část prostoru (např. v levé horní části diagramu, kde se nacházejí intelektuálové), než kdybyste se snažil dát dohromady jedince rozestět po celém diagramu.

Avšak tak jako má subjektivismus tendenci redukovat struktury na interakce, tak má objektivismus tendenci vyvozovat akce a interakce ze struktury. Největší teoretický omyl, který nalezneme u Marxe, by tedy spočíval v tom, že by se s třídami na papíře zacházelo jako s třídami skutečnými a z objektivní stejnorodosti podmínek, podmíněností, čili dispozic, která vyplývá ze stejné pozice v sociálním prostoru, by se usuzovalo na existenci třídy jako jednotné skupiny. Koncept sociálního prostoru umožňuje, pokud jde o sociální třídy, vyhnout se alternativě nominalismu a realismu. Politická práce, která má produkovat sociální třídy jakožto *corporate bodies*, čili ustálené skupiny se stálými zastupitelskými orgány, symboly apod., má tím větší šanci na úspěch, čím jsou si činitelé, které hodlá sdružit, sjednotit, seskupit, v sociálním prostoru bližší (čili patří na papíře ke stejné třídě). Třídy v Marxově pojetí by se měly vytvářet politickou prací, jejíž šance na úspěch je značná, neboť se opírá o teorii zakotvenou v realitě a schopnou tudíž produkovat *teoretický efekt* - řecké *ilteorein* znamená vidět, to znamená prosadit určitý pohled na dělení společnosti.

Teoretický efekt nám umožnil opustit pole čistého fyzikalismu, aniž bychom se zřekli výtobytků objektivistické fáze: skupiny, například společenské třídy, se musí tvořit. Nejsou dány v "sociální realitě". Proto se titul proslulé knihy E.P. Thompsona *The Making of English Working Class* musí chápat doslova. Dělnická třída, tak jak se dnes objevuje v nejrůznějších slovních podobách - "dělnická třída", "proletariát", "pracující", "dělnické hnutí" atd., v organizacích, kte-

ré mají vyjadřovat její zájmy, v symbolech, aparátech, sekretariátech, praporech apod., je historicky podloženým artefaktem (v podobném smyslu, jako když Durkheim říkal, že náboženství je dobře podloženou iluzí). To ovšem neznamená, že lze v teorii a praxi konstruovat cokoli a jakkoli.

Od sociální fyziky jsme se tedy dostali k sociální fenomenologii. Předmětem vnímání je rovněž "sociální realita", o níž se zajímají objektivisté. Sociální věda se musí zabývat jak touto realitou, tak jejím vnímáním, perspektivami a hledisky, která podle svého postavení v objektivním sociálním prostoru činitelé zaujímají vůči této realitě. Součástí sociální reality jsou nejen spontánní představy o sociálním světě - etnometodologové hovoří o *folk theories*, já o spontánní sociologii - ale také vědecké teorie a sociologie jako taková a tyto představy mohou, jako např. marxistická teorie, nabýt zcela reálné konstrukční síly.

Objektivistický odklon od předpojrů, ideologií, spontánní sociologie a *folk theories* je nutným a nevyhnutelným momentem vědeckého postupu jak v interakcionismu, tak v etnometodologii a všech formách sociální psychologie, které setrvávají u jevového vidění sociálního světa, a nelze se tomu vyhnout, neboť bychom se vystavovali riziku závažných omylů. Rovněž je nutné, a to bude ještě obtížnější krok, se odklonit od objektivismu a ve druhé fázi se vrátit zpět k tomu, co jsme museli při konstruování objektivní reality ponechat stranou.

.Sociologie musí zahrnout i sociologii vnímání sociálního světa, tj. sociologii vytváření pohledů na svět, které též přispívají k vytváření světa. Vzhledem k tomu, že jsme již vytvořili sociální prostor, víme, že tato hlediska, jak slovo samo naznačuje, jsou pohledy z určitého bodu, tj. vycházejí z konkrétní pozice v sociálním prostoru. Víme rovněž, že pohledy budou odlišné nebo přímo antagonistické, jelikož

hlediska závisejí na místě, odkud je nahlíženo, a jelikož představa každého činitele o prostoru závisí na jeho pozici v prostoru.

Tímto zavrhuje univerzální subjekt, transcendentální ego fenomenologie, které přejímají etnometodologové. Není pochyb o tom, že činitelé pojmají svět aktivně a konstruují si svou představu o světě. Konstrukce však probíhá pod strukturálním vlivem. Pomocí sociologické terminologie lze rovněž vysvětlit to, co se jeví jako univerzální vlastnost lidské zkušenosti, to jest skutečnost, že důvěrně známý svět má tendenci být *taken for granted*, čili vnímán jako samozřejmý. Pakliže má sociální svět tendenci být vnímán jako samozřejmost a být zachycován, abychom použili Husserlova termínu, podle doxické modalit, je tomu proto, že schopnosti činitelů, jejich habitus, tj. mentální struktury, jimiž je sociální svět vnímán, jsou v podstatě výslednicí interiorizace struktur sociálního světa. Jelikož perceptivní dispozice mají tendenci se přizpůsobovat pozicím, i ti činitelé, kteří nepožívají žádných "výhod", mají tendenci vnímat svět jako samozřejmost a přijímat ho mnohem sřejji, než si umíme představit, zvláště pokud pohlížíme ze sociální pozice vládnoucího na postavení ovládaného.

Hledání neměnných forem vnímání nebo konstruování sociální reality zakrývá několik skutečností: za první, žádná konstrukce se neprovádí v sociálním vakuu, ale podléhá strukturálním tlakům. Za druhé, struktury vytvářející struktury - kognitivní struktury - jsou samy sociálně strukturovány, neboť mají sociální genezi. A za třetí, konstruování sociální reality není pouze záležitostí individuální, ale může se stát i záležitostí kolektivní. Takzvané mikrosociologické nazírání však opomíjí řadu dalších skutečností: tak jako když chceme na něco pohlédnout příliš zblízka, stane se, že pro stromy nevidíme les. Jelikož jsme nevytvořili prostor, nemůžeme nikdy vidět, odkud vidíme to, co vidíme.

Reprezentace činitelů se tedy různí podle jejich pozice (a zájmů, které se k ní váží) a podle jejich habitus jako systému schémat vnímání a hodnocení, kognitivních a evaluačních struktur, které činitelé získávají dlouhodobou zkušeností na určité pozici v sociálním světě. Habitus je zároveň i systém schémat vytváření praktik a systém schémat vnímání a hodnocení praktik. V obou případech je konání výrazem sociální pozice, na níž se habitus vytváří. V důsledku toho habitus vytváří praktiky a reprezentace, kterých lze použít ke klasifikaci a které jsou objektivně diferencovány. Jako takové jsou bezprostředně vnímány pouze činiteli, kteří znají kód neboli nezbytná klasifikační schémata umožňující pochopit sociální smysl. Habitus totiž zahrnuje nejen *sens of one's place*, ale rovněž *sense of other's place*. O nějakém oděvu, kusu nábytku nebo knize například můžeme říci: "je to měšťácké", "je to intelektuálské". Jaké sociální podmínky dovolují takto soudit? Za první je předpokladem, že vkus (nebo habitus) jako systém klasifikačních schémat objektivně souvisí prostřednictvím sociální podmíněnosti, z níž se vytvořil, s určitou sociální pozicí: Činitelé zařazují sami sebe, jsou sami předmětem klasifikace, neboť si podle svého vkusu vybírají různé atributy, oděvy, stravu, nápoje, Sporty a přátele tak, aby vše ladilo dohromady či lépe řečeno odpovídalo jejich pozici. Přesněji řečeno: tím, že si v prostoru nabízených statků a služeb vybírají statky, které zaujímají v tomto prostoru pozici shodnou s jejich pozicí v sociálním prostoru. Výsledkem je, že nic neklasifikuje jedince lépe než jeho vlastní klasifikace.

Za druhé: klasifikační hodnocení "je to měšťácké" předpokládá, že jako činitelé zařazení do společnosti jsme schopni rozeznat vztah mezi praktikami nebo reprezentacemi a pozicemi v sociálním prostoru (tak jako vyrušíme něčí sociální pozici podle řeči a přízvuku). Díky habitus jsme obklopeni srozumitelným světem zdravého rozumu, sociálním světem, který se jeví jako samozřejmý.

Doposud jsem hovořil z hlediska vnímajících subjektů a zdůraznil hlavní faktor variant vnímání - pozice v sociálním prostoru. Ale jak je to s variantami, jejichž princip souvisí s objektem a samotným prostorem? Je pravda, že vzájemná vazba, která vzniká prostřednictvím habitů, dispozic a vkusu mezi pozicemi na straně jedné a praktikami, projevenými preferencemi, vyslovenými názory apod. na straně druhé, způsobuje, že sociální svět se nejeví jako naprostý chaos bez jakéhokoliv řádu, kde vše vzniká zcela samovolně. Tento svět se však také nejeví jako něco, co je absolutně strukturováno a schopno vnutit všem vnímajícím subjektům princip své vlastní konstrukce. Sociální svět může být slovně vyjádřen a konstruován různými způsoby, podle různých principů nazírání a dělení - například podle ekonomického či etnického dělení. V ekonomicky nejvyspělejších společnostech mají ekonomické a kulturní faktory nesporně nejvyšší rozlišovací schopnost, přesto však není síla ekonomických a sociálních rozdílů nikdy taková, aby se činitelé nedali uspořádat podle jiných principů dělení - například podle etnických, náboženských, národnostních a jiných kritérií.

Přes tuto potenciální pluralitu možných strukturací - Weber používá termínu *Vielseitigkeit* danosti - se sociální svět jeví jako velmi strukturovaná realita. Děje se tak působením jednoduchého mechanismu, o němž se stručně zmíním. Sociální prostor, tak jak jsem jej popsal výše, se prezentuje formou Činitelů s různým a vzájemně systematicky provázaným vlastnictvím. Je rozdíl mezi milovníky šampaňského a vyznavači whisky, kteří se zase jinak odlišují od milovníků červeného vína. Milovníci šampaňského však mají větší šanci vlastnit starý nábytek, hrát golf, jezdit na koni, chodit do populárních divadel než vyznavači whisky a ještě daleko větší než příznivci červeného vína. Jestliže je toto vlastnictví vnímáno činiteli, kteří dokáží kategorie přesně rozlišovat, čili jsou schopni rozeznávat, že golf je součástí velkoburžoazní tradice, pak má v realitě sociálního života funkci znaku. Rozdíly fungují jako rozlišovací znaky a jako znaky

pozitivního či negativního rozlišování, a to aniž by k němu docházelo záměrně či ve snaze *oconspicuous consumption* (tím chci říci, že mé úvahy nemají nic společného s Veblenem; tím spíše, že rozlišení s použitím lokálních kritérií samo o sobě vylučuje hledání rozdílů). Jinak řečeno, podle rozdělení statků se sociální svět objektivně jeví jako symbolický systém, který je uspořádán podle logiky rozdílu a diferenční vzdálenosti. Sociální prostor má tendenci fungovat jako symbolický prostor životních stylů a skupin s různým statutem, pro něž je charakterický rozdílný způsob života.

Vnímání sociálního světa proto vyplývá z dvojí strukturační. Z objektivního hlediska je vnímání sociálně strukturované, protože vlastnictví přidělené činitelům nebo institucím se jeví v kombinacích, jejichž pravděpodobnost vzniku je velmi nerovnoměrná. Opeřenci proto budou mít křídla daleko pravděpodobněji, než kožešinová zvířata. Stejně tak jedince, kteří mistrovsky vládou jazykem, uvidíme v muzeu mnohem pravděpodobněji než jedince, kteří tento dar nemají. Ze subjektivního hlediska je vnímání strukturováno proto, že vnímací a hodnotící schémata, zejména ta, která jsou obsažena v jazyce, vyjadřují stav relací s nábojem symbolické moci. Mám například na mysli dvojice adjektiv těžký-/lehký, skvělý-/nevýrazný apod., které v nejrůznějších oblastech strukturují osobní úsudek. Oba mechanismy přispívají k vytváření obecného světa, světa zdravého rozumu a přinejmenším minimálního konsensu o sociálním světě.

Jak jsem naznačil, objekty v sociálním světě mohou být vnímány a vyjadřovány různým způsobem, neboť vždy obsahují určitou míru nezfetelnosti a nejednoznačnosti a zároveň jistý stupeň sémantické pružnosti. Vlastně i kombinace nejkonstantnějších typů vlastnictví vždy vycházejí ze statistických spojitostí mezi vzájemně zaměnitelnými rysy. Kromě toho se mění v čase, takže jejich smysl, pokud se vztahuje k budoucnosti, není ještě vyhraněn a je poměrně neurčitý.

Tento objektivní prvek nejistoty, který je často zesílen působením kategorizačního procesu (přičemž jeden a týž termín může zahrnovat odlišné praktiky), je základem plurality nazírání na svět, která je sama spjata s pluralitou hledisek, a zároveň je základem symbolických zápasů o schopnost vytvářet a prosazovat legitimní nazírání na svět. (Neurčenost a objektivní nejistota ve vztazích mezi praktikami a pozicemi je maximální na středních pozicích sociálního prostoru, zejména ve Spojených státech. To se týká i intenzity symbolických strategií. Samozřejmě, že právě takový svět je Skvělým prostorem pro interakcionisty, především pro Goffmana.)

Symbolické zápasy o vnímání sociálního světa mohou mít dvě různé formy. Pokud jde o objektivní stránku věci, lze postupovat na základě individuálních či kolektivních akcí vytváření reprezentací, které slouží ke zviditelnění a uplatnění určitých realit. Mám například na mysli projevy, jejichž cílem je demonstrovat určitou skupinu, její početnost, sílu, soudržnost zkrátka dát viditelně najevo, že existuje. V individuální rovině mám na mysli všechny strategie vlastní prezentace, které výborně analyzoval Goffman a jejichž účelem je manipulovat s vlastním obrazem a hlavně - na to Goffman zapomněl - se svou pozicí v sociálním prostoru. Pokud jde o subjektivní stránku věci, lze postupovat tak, že se pokusíme změnit kategorie vnímání a hodnocení sociálního světa - kognitivní a evaluační struktury: kategorie vnímání, systémy klasifikace, to znamená v podstatě slova a jména, která konstruují a zároveň vyjadřují sociální realitu a jsou tím hlavním, o co běží v politickém zápasu o prosazování principu nazírání a legitimního dělení, tj. o legitimní fungování teoretického efektu. Na příkladu Kabylska jsem ukázal na to, že skupiny, rodiny, rody nebo kmény jakož i jména, jimiž se označují, jsou nástroji a náplní nesčetných strategií a že činitelé se neustále zabývají vymezením své identity. Mohou například manipulovat se svým rodokme-

nem zhruba za stejným účelem, jako když my manipulujeme s texty, které vypracovali *founding fathers* našeho oboru. Podobně v rovině každodenního třídního boje, který sociální činitelé vedou izolovaně a roztříštěně, se jako magické pokusy o kategorizaci (slovo kategorie má původ v řeckém slovese *kathagoresthai* = veřejně obžalovat) jeví různé ataky, klepy, řeči, pomluvy, narážky apod. V kolektivní, zejména politické rovině, se jedná o všechny strategie směřující k prosazení nové konstrukce sociální reality, přičemž se zavrhne starý politický slovník, nebo o strategie, jejichž cílem je zachování ortodoxního nazírání při zachování slov, která jsou nežádoucí eufemismy (zmínil jsem se o výrazu "lidé ze skromných poměrů"), jež mají pojmenovat sociální svět. Nejtypičtější jsou konstrukční strategie, jejichž cílem je retrospektivní rekonstrukce minulostí, kterou lze přizpůsobit potřebám současnosti - jako když generál Hemming při vylovení v roce 1917 prohlásil: "Jsme tu, La Fayette!" - nebo konstrukce budoucnosti na základě tvůrčí předpovědi, která má vymezit stále otevřený smysl přítomnosti.

Tyto symbolické zápasy - individuální zápasy o každodenní existenci i kolektivní a organizované zápasy politického života - mají svébytnou logiku, která jim poskytuje reálnou autonomii ve vztahu ke strukturám, v nichž jsou zakotveny. Vzhledem k tomu, že symbolický kapitál má stejnou hodnotu jako kapitál ekonomický nebo kulturní, pokud se ovšem o něm ví a pokud je uznáván, a je-li znám podle kategorií vnímání, které kapitál prosazuje, vztahy se symbolickým nábojem mají tendenci znovu se reprodukovat a upevňovat silové vztahy, které vytvářejí strukturu sociálního prostoru. Konkrétně vyjádřeno, legitimizace sociálního řádu není, jak by si někdo mohl myslet, výsledkem svévolně zaměřené propagandy či aktem symbolického prosazování. Je výsledkem skutečnosti, že činitelé uplatňují na objektivní struktury sociálního světa struktury vnímání a hodnocení,

kteře vyplynuly z objektivních struktur, a v důsledku toho mají tendenci nahlížet na svět jako na jakousi samozřejmost.

Objektivní mocenské relace mají tendenci se reprodukovat v symbolických mocenských relacích. V symbolickém zápase o vytvoření obecného myšlení (*common sense*), nebo přesněji o monopol na legitimní nominace, vkládají činitelé do hry svůj symbolický kapitál, který získali v předchozích zápasech a který může mít právní garance. Šlechtické stejně jako univerzitní tituly tudíž představují typické tituly symbolického vlastnictví, které opravňují k dosažení zisků, které přináší společenské uznání. I zde je nutné se odklonit od marginalistického subjektivismu. Symbolický řád se nevytváří po způsobu tržních cen pouhým mechanickým součtem jednotlivých řádů. Na jedné straně při určování objektivní klasifikace a hierarchie hodnot přisuzovaných jednotlivcům a skupinám nemají všechny úsudky stejnou váhu. Vlastníci silného symbolického kapitálu - *nobiles* (etymologicky ti, kteří jsou známí a uznávaní) - jsou schopni prosazovat takový hodnotový žebříček, který je pro jejich produkty nejpříznivější, a to zejména proto, že v našich společnostech mají prakticky monopol na instituce, které podobně jako ve školském systému vytvářejí a oficiálně zaručují různé stupně společenského zařazení. Na druhé straně může být symbolický kapitál oficiálně potvrzen a garantován jakož i právně ustaven cestou oficiálního jmenování. Oficiální nominace, tj. akt, jímž se někomu udělí určitý titul nebo společensky uznávaná hodnota, je jedním z nejtypičtějších projevů monopolu na legitimní symbolický nátlak, který vyvíjí stát nebo jeho zmocněnci. Takový univerzitní titul je všeobecně uznávaným a garantovaným symbolickým kapitálem, jenž platí na všech trzích. Jako oficiální určení oficiální identity ušetří svého nositele symbolického zápasu všech proti všem a narýsuje před ním všeobecně přijímanou perspektivu.

Stát jako tvůrce oficiální klasifikace je v určitém smyslu nejvyšším tribunálem, jenž Kafka zmiňuje ve svém *Procesu*, když se Block obrací na advokáta tvrdícího, že je jedním z "velkých" advokátů: "Každý samozřejmě může o sobě dle libosti prohlašovat, že je Vellcý', avšak v těchto záležitostech je rozhodující soudní praxe". Věda si nesmí vybírat mezi relativismem a absolutismem: v zápase mezi činiteli, kteří jsou nestejně vybaveni, aby dosáhli absolutního vidění, které umožňuje jejich sebekontrolu, jde o pravdu o sociálním světě. Legalizace symbolického kapitálu dává perspektivě jakousi absolutní univerzální hodnotu, a tím ji vytrhuje z relativnosti, která je svým vymezením vlastní každému hledisku jakožto pohledu vycházejícímu z určitého bodu v sociálním prostoru.

Existuje oficiální hledisko, které je hlediskem oficiálních činitelů a které se vyjadřuje oficiálním diskursem na veřejnosti. Jak ukázal Aaron Cicourel, tento diskurs má tři funkce: za prvé, určuje diagnózu, to znamená, že je to akt poznání, jemuž se dostane uznání a jímž se většinou prohlašuje, že jistá osoba nebo věc je tím, čím je všeobecně pro každého člověka, a tudíž čím je objektivně. Kafka si správně všiml, že je to jakýsi božský diskurs, který každému přiřazuje určitou identitu. Za druhé, diskurs administrativní, který prostřednictvím nařízení, příkazů, předpisů apod. říká, co jednotliví lidé mají dělat s ohledem na to, čím jsou. Za třetí diskurs říká, co lidé skutečně udělali - to je případ úředních zpráv typu policejního hlášení. Diskurs každopádně předkládá určité hledisko, například hledisko instituce (zejména dotazníky, formuláře atd.). Toto hledisko je insituované jako hledisko legitimní, tj. jako hledisko, které všichni musí přinejmenším v rámci určité společnosti uznávat. Zmocněnec stáru je správcem zdravého rozumu: oficiální jmenování a školní diplomy mají tendenci mít univerzální hodnotu na všech trzích. Nejtypičtější vyjádřením "státního rozumu" je efekt kodifikace, který se projevuje v tak jednoduchých úkonech,

jakým je vydávání různých osvědčení: lékaři, právníci a jiní experti jsou osobami zplnomocněnými vytvořit určité hlediště, které je ve vztahu k hledisku ostatních jednotlivců uznáváno jako transcendentní, a to formou různých typů potvrzení o nemoci, schopnosti či neschopnosti. Je to hlediště, které držitelé takového osvědčení poskytuje všeobecně uznávaná práva. Stát zde vystupuje jako centrální banka, která veškerá osvědčení garantuje. Podobně jako se Leibniz vyjádřil o Bohu, můžeme i my říci o státu, že je "izometrickým zobrazením všech perspektiv". Slavnou Weberovu poučku lze proto chápat obecněji a ve stáru spatřovat monopolního držitele legitimního symbolického nátlaku, či přesněji velmi mocného arbitra zápasů o tento monopol.

Avšak držitelé úřední moci nikdy nemají v zápase o vytváření a prosazování legitimního názírání na sociální svět absolutní monopol, a to ani tehdy, spojí-li se autorita vědy s autoritou úřadu, jako tomu bývá u státních ekonomů. Ve společnosti totiž vždy probíhají konflikty mezi různými formami symbolické moci o prosazení určitého názoru na legitimní dělení, čili na ustavování skupin. Symbolická moc je v tomto smyslu silou uplatňující se při konstrukci světa (*worldmaking*). *Worldmaking* podle Nelsona Goodmana spočívá v "oddělování a spojování probíhajících často v jednom úkonu", v provádění určitého rozložení či rozboru a složení či syntézy, většinou podle vnějších známek. Na základě sociální klasifikace, jak je tomu v archaických společnostech, v nichž se uplatňují především duální protiklady - mužský/ženský, vysoký/nízký, silný/slábý atd., se organizuje vnímání sociálního světa a za určitých podmínek se organizovat může i sám svět.

Nyní se můžeme zamyslet nad tím, za jakých podmínek se symbolická moc může stát tzv. konstitutivní silou, jak ji nazval Dewey, a to jak ve filosofickém, tak v politickém smyslu. To znamená silou schopnou udržovat nebo trans-

formovat objektivní principy spojování a oddělování, svazků a rozchodů, sdružování a rozdělávání, které působí v sociálním světě, a zároveň silou schopnou aktuální klasifikace dle pohlaví, národnosti, náboženství, věku a sociální pozice, a to prostřednictvím slov, která se užívají k označení a popisu jednotlivců, skupin a institucí.

Chceme-li změnit svět, je třeba změnit způsoby vytváření světa, tj. nazírání na svět a praktické úkony, jimiž se skupiny produkují a reprodukují. Symbolická moc, jejíž příkladnou formou je schopnost vytvářet skupiny (již ustavené skupiny, které je nutné posvětit, anebo skupiny, které se teprve mají ustavit - podobně jako marxistický proletariát), je založena na dvou předpokladech. Za první, jako každá forma performativního diskursu i symbolická moc se nutně zakládá na vlastnictví symbolického kapitálu. Schopnost donutit ostatní, aby přijali určité staré nebo nové nazírání a sociální dělení, závisí na sociální autoritě, získané v předchozích zápasech. Symbolický kapitál je úvěr, moc poskytnutá jedincům, jimž se dostalo dosti uznání k tomu, aby byli schopni si své uznání prosadit. Konstitutivní síly, schopnosti vytvořit novou skupinu na základě mobilizace jedinců nebo *per procuram* s tím, že za ni hovoří oprávněný mluvčí, se lze dobrat v rámci dlouhého institucionálního procesu, v jehož závěru je ustaven zmocněnec, kterého skupina pověří skupinu ustavit.

Za druhé, symbolická účinnost závisí na stupni zakotvení nabízeného nazírání v realitě. Je přirozené, že ustavování skupin nemůže být konstrukcí *ex nihilo*. Naděje na úspěch je tím větší, čím více se zakládá na realitě, tj. na objektivní podobnosti lidí, které je třeba sdružit. Teoretický efekt je tím silnější, čím je teorie přiměřenější. Symbolická moc je schopnost konat pomocí slov. Pouze pokud je teorie pravdivá, tj. přiměřená věcem, mohou ze slov věci vzejít. V tomto smyslu je symbolická moc schopností posvěcovat nebo znovu ob-

jevovat věci, které již existují. Znamená to snad, že symbolická moc nemá žádnou úlohu? Podobně jako určitá konstelace, která podle Nelsona Goodmana existuje až od chvíle, kdy je vytříděna a označena, skupiny, třídy, regiony a národy jako takové začínají existovat pro své příslušníky i okolí, až když jsou odlišeny podle nějakého principu od ostatních skupin poznáním a uznáním.

Doufám, že nyní se již jasněji rýsuje, o co jde v zápase o existenci a neexistenci tříd. Zápas o klasifikaci je základním rozměrem třídního zápasu. Schopnost prosadit určité nazírání na způsob dělení, to znamená schopnost zviditelnit implicitní sociální dělení a učinit je explicitním, je výsostnou politickou mocí. Je to moc ustavovat skupiny a manipulovat s objektivní strukturou společnosti. Tak jako v případě konstelací performativní moc k rozdělování titulů a úřadů umožňuje existenci toho, co dosud existovalo jen jako *collectio personarum plurium*, souhrn mnoha osob, Čili čistě aditivní řada vedle sebe řazených jedinců, v instituovaném a konstituovaném stavu, tj. jako *corporate body*, konstituovaný sbor, či *corporatio*, jak říkali středověcí kanonisté, jimiž se zabýval Kantorovicz.

Máme-li na zřeteli hlavní otázku, na niž jsem se dnes pokusil odpovědět, čili jak je možné vytvořit věci - skupiny - pomocí slov, pak se nemůžeme vyhnout ani poslední otázce, a tou je *mysterium ministeria*, jak s oblibou říkali staří kanonisté, způsob, jímž mluvčí nabytí zplnomocnění jednat a mluvit jménem skupiny, kterou ustavuje magickou mocí sloganu, hesla či příkazu a zároveň i svou vlastní existencí, jež je ztělesněním skupiny. Podobně jako král starobylých společností, *Rex*, jehož posláním je podle Benvenista *regere fines a regere sacra*, vytyčit a vyhlásit hranice mezi skupinami, a tím umožnit jejich existenci, i odborový předák nebo stranický funkcionář, státní úředník nebo expert jakožto nositelé určité státní autority jsou stejnou měrou zosobněním

sociální fikce, kterou uvádějí v život prostřednictvím své vlastní osoby, a od níž za to dostávají svou moc. Mluvčí substituuje skupinu, která existuje pouze prostřednictvím jeho pověření a která se projevuje jeho prostřednictvím. Mluvčí je inkamací skupiny. Jak říkají kanonisté: *status*, postavení, je *magistratus*, úředník, který tuto pozici zaujímá. Nebo jak říkal Ludvík XIV.: "Stát jsem já". Nebo ještě jinak Robespierrovými slovy: "Já jsem lid". Třída (nebo lid, národ či jakákoli jiná neuchopitelná sociální realita) existuje, pokud existují jedinci, kteří mohou prohlásit, že jsou třída, a to pouze z toho důvodu, že za ni mluví oficiálně na veřejnosti a jako osoby k tomu oprávněné jsou uznávány lidmi, kteří se tímto přihlašují za členy třídy, lidu, národa nebo kterékoli jiné sociální reality, která může vzniknout a prosazovat se při realistickém vytváření světa.

Doufám, že jsem vás v mezích svých jazykových schopností přesvědčil, že složitost spočívá v sociální realitě a nikoli v poněkud dekadentní zálibě v diskusích na složitá témata. Bachelard řekl: "Neexistuje nic jednoduchého, jednoduché je vždy zjednodušené." A poukázal na to, že věda učinila krok vpřed jen tehdy, když zpochybnila jednoduché myšlenky. Mám za to, že k takovému zpochybnění je mimořádně nutné přistoupit i ve společenských vědách, neboť - z důvodů, o nichž jsem hovořil - máme sklon se příliš snadno spokojit se samozřejmostmi, které nám poskytuje naše zkušenost se zdravým rozumem nebo připoutání k vědecké tradici.

Poznámky

1) A. Schutz, *Collected Papers, I., The Problém of Sociál Reality*, str. 59. Haag: Martinus Nijhoff, nedatováno